

УДК 37.014.25:378.4(477)

DOI 10.32755/sjeducation.2024.01.339

ДО ПИТАННЯ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ОСВІТНІЙ ПРОСТІР

Шакун Наталія Валеріївна, кандидат філософських наук, доцент,
завідувач кафедри філософії і суспільних наук,
Національний університет «Чернігівська політехніка»
(14027, Україна, м. Чернігів, вул. Шевченка, 95,
e-mail: shakunn@meta.ua)

ORCID: 0000-0003-2761-9965

Researcher: H-6463-2014

Scopus-Author: 57780240800;

Щербина Наталія Олексіївна, кандидат історичних наук,
доцент кафедри педагогіки та гуманітарних дисциплін,
Пенітенціарна академія України
(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,
e-mail: natalboyko@gmail.com)
ORCID: 0009-0002-5573-0505

Сучасні реалії ставлять нові виклики перед освітою: з одного боку, незмінним залишається курс на інтеграцію до європейського освітнього простору та здійснення відповідних реформ, але реалії повномасштабного вторгнення росії на територію України вносять значні корективи у розвиток і трансформацію української системи вищої освіти.

Мета статті – з'ясувати специфіку реалізації основних принципів Болонського процесу в українських закладах вищої освіти в умовах сьогодення.

Авторками статті було досліджено основні етапи формування європейського освітнього простору, визначено засадничі принципи її функціонування. На прикладі діяльності вітчизняних закладів вищої освіти проведено аналіз реалізації положень Болонського процесу в освітньому процесі.

Висновки. Модернізація освітньої діяльності українських закладів вищої освіти в контексті євроінтеграції вищої освіти України передбачає, з одного боку, реалізацію основних принципів Болонської декларації, з іншого – урахування вітчизняного соціокультурного контексту. Постійне оновлення знань, технологій, засобів навчання, організаційних та управлінських підходів є невід'ємною складовою якісної модернізації системи освіти та її розбудови як основи самовідтворення й самоорганізації суспільства. Ключову роль у входженні України у глобальний простір відіграють заклади вищої освіти, здатні адекватно реагувати на виклики часу й утвердитись як національні науково-освітні центри європейського та світового рівня.

Ключові слова: Болонський процес, європейський освітній простір, глобалізація, інтеграція, модернізація, Пенітенціарна академія України, Національний університет «Чернігівська політехніка».

ON THE ISSUE OF THE INTEGRATION OF UKRAINIAN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION INTO THE EUROPEAN EDUCATIONAL SPACE

Shakun Nataliia, PhD in Philosophy Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Philosophy and Social Sciences,

Chernihiv Polytechnic National University
(95 Shevchenko Street, Chernihiv, 14027, Ukraine,

e-mail: shakunn@meta.ua)

ORCID: 0000-0003-2761-9965

Researcher: H-6463-2014

Scopus-Author: 57780240800;

Shcherbyna Nataliia, PhD in Historical Sciences,
Associate Professor of the Department of Pedagogy
and Humanitarian Disciplines,

Penitentiary Academy of Ukraine

(34 Honcha Street, Chernihiv, 14000, Ukraine,

e-mail: natalboyko@gmail.com)

ORCID: 0009-0002-5573-0505

Modern realities cause new challenges to education – on the one hand, the course of integration into the European educational space and the implementation of relevant reforms remains unchanged, on the other hand – the realities of the full-scale invasion of russia on the territory of Ukraine make significant adjustments to the development and transformation of the higher education system of Ukraine.

The purpose of the article is to find out the specifics of the implementation of the main principles of the Bologna Process in Ukrainian institutions of higher education in today's conditions.

The authors of the article investigated the main stages of the formation of the European educational space, defined the basic principles of its functioning. An analysis of the implementation of the provisions of the Bologna Process in the educational process was carried out on the example of the activities of Ukrainian institutions of higher education.

Conclusions. *Modernization of the educational activities of Ukrainian higher education institutions in the context of the European integration of higher education of Ukraine involves, on the one hand, the implementation of the main principles of the Bologna Declaration, on the other hand, taking into account the socio-cultural context of modern Ukrainian society. Constant updating of knowledge, technologies, teaching tools, organizational and management approaches is an integral component of the qualitative modernization of the education system and its development as the basis of self-reproduction and self-organization of society. A key role in Ukraine's entry into the global space is played by institutions of higher education capable of adequately responding to the*

challenges of the times and establishing themselves as national scientific and educational centers of the European and world level.

Key words: *Bologna process, European educational space, globalization, integration, modernization, Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv Polytechnic National University.*

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. В умовах глобалізації та повномасштабного вторгнення росії в Україну перед українською системою освіти постають численні виклики, що спонукає сучасних науковців та освітян здійснювати пошуки ефективних стратегій її модернізації, застосовувати інноваційні засоби теоретичного розв'язання важливих питань освітньої практики.

Попри численні глобальні ризики та війну в Україні вітчизняні заклади вищої освіти в сучасних умовах утверджуються як національні науково-освітні центри міжнародного рівня. Їх конкурентоспроможність на європейській та світовій арені визначається міжнародним авторитетом, забезпечується високою якістю освітніх послуг, ефективною модернізацією структури закладу, підвищенням кваліфікації кадрового складу, здатністю створити креативне освітнє середовище, інтегруватися у світовий інформаційний простір, лідерством у наукових розробках.

В умовах сьогодення важливим є аналіз потреб і проблем сучасних закладів вищої освіти, щоб система вищої освіти змогла модернізуватися, забезпечити ефективне функціонування українського суспільства серед інших спільнот світу, підвищити його конкурентноздатність у глобалізаційному вимірі світового простору.

Реформування освіти в Україні з метою створення системи національної освіти, відкритої до інтеграції в європейський простір, стає пріоритетним завданням. Розвиток суспільства через освіту та наукові дослідження стане могутнім чинником соціального поступу і запорукою виживання української спільноти в умовах глобальних світових загроз і конфліктів.

Аналіз досліджень і публікацій. Питанням інтеграції української системи освіти у світовий, у тому числі європейський, простір присвячені студії І. Артьомова, В. Бикова, В. Бондаренка, Ф. Ващука, В. Круглова, В. Лугового. Теоретико-методологічним підґрунтям для осягнення досвіду інтегра-

ції закладів вищої освіти до європейського освітнього середовища та перспектив у цьому напрямі слугували наукові праці В. Антонюка, В. Журавського, К. Кириченка, О. Кручека, Є. Пінчука. Дослідженню теми інтернаціоналізації європейського простору присвячена монографія А. Сбруєва та І. Єременко [7], студії Ф. Моїсеєва, В. Усачова та інших вітчизняних учених. Водночас, попри значний дослідницький інтерес, мало дослідженим є питання інтеграції конкретних закладів вищої освіти до європейського освітнього простору в умовах воєнного стану. Це зумовило постановку мети нашого дослідження – з'ясувати специфіку реалізації основних принципів Болонського процесу в українських закладах вищої освіти в умовах сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Глобальні інтеграційні процеси сучасного світу – об'єктивна тенденція розвитку всіх сфер суспільного життя. Всеохопний характер цих процесів вимагає вироблення управлінських критеріїв на новому етапі розвитку суспільства. Адже процеси глобалізації торкнулися не лише суспільного виробництва, а й культури і духовного життя, освітньої та наукової сфер, ставши визначальними факторами формування способу та якості життя всього світу і окремих державно-організованих суспільств. На думку сучасних дослідників, «розширення горизонту науки і практики, трансформація сфери людської діяльності в добу інформатизації та цифровізації в умовах екзистенційної загрози буттю українського народу вимагають переосмислення методологічного інструментарію філософії освіти, перегляду її фундаментальних теоретико-концептуальних та світоглядно-ціннісних засад» [10, с. 153].

Саме тому нагальною вимогою часу стала підготовка фахівців нової генерації, здатних творчо мислити, швидко орієнтуватися у сучасному насиченому інформаційному просторі, приймати нестандартні рішення, вчитися і розвиватися протягом усього життя. На початку ХХІ ст. значно підвищились вимоги до якості освіти і підготовки фахівців. Нині потрібна освіта, що постійно оновлюється – знаннями, технологіями, засобами навчання, організаційними та управлінськими підходами. Саме така освіта є інноваційною, тобто її суть можна передати словами: «Не наздоганяти минуле, а створювати майбутнє» [1, с. 70].

Інтенсивні інтеграційні процеси в Європі почалися після Другої світової війни. Вже у 1951 році 6 європейських країн створили Європейську спільноту виробників вугілля і сталі, яка в процесі свого розвитку зумовила створення Європейського Союзу – політичного утворення, що об'єднує сьогодні 27 країн [3, с. 18].

Першим дієвим кроком до інтернаціоналізації європейської освіти стало запровадження 1987 року програми ERASMUS, метою якої було вдосконалення та збільшення обсягів мобільності студентів і викладачів у 19 країнах ЄС, розвиток багатосторонньої міжуніверситетської кооперації, поглиблення співпраці між університетами і підприємствами, поширення інноваційних технологій навчання. У рамках ERASMUS також створили інструмент перезарахування навчальних досягнень, отриманих студентом в іншому університеті за програмами мобільності, – Європейську кредитно-трансферну систему. Упродовж наступних років сотні тисяч студентів з країн ЄС відбули одно- та двосеместрове навчання за кордоном, на прикладі довівши доцільність та ефективність обраного шляху. Однак економічна й політична інтеграція в Європі поглиблювалася, і на порядок денний було винесено значно масштабніше і складніше завдання гармонізації освітніх систем в європейських країнах на основі розроблення та впровадження рамкових структурних змін навчальних програм з метою створення єдиного Європейського простору вищої освіти (ЄПВО, англ. ENEA – European Higher Education Area), ініційоване Сорбонською декларацією та докладніше сформульоване у Болонській декларації, яке нині відоме під назвою Болонський процес.

Мета створення ЄПВО – підвищення якості та конкурентоздатності європейської освіти на основі збереження національних освітянських надбань та їх взаємозбагачення шляхом подальшої інтенсифікації студентської та викладацької мобільності, розвитку загальноєвропейської системи забезпечення якості та поглиблення міжнародної кооперації. Отже, Болонський процес спочатку мав дві основні цілі – забезпечення зрозумілості освітянських кваліфікацій та підвищення якості. Все інше було інструментарієм для досягнення цих цілей [1, с. 71].

Українську систему освіти визнано ЮНЕСКО, ООН та іншими впливовими міжнародними організаціями. В Україні діє ступінчаста система освітньо-кваліфікаційних рівнів, яку можна порівняти з відповідними структурами більшості розвинутих країн світу. Наша країна є членом Гаазької конвенції про спрощену процедуру легалізації документів. Україна разом із 43 іншими країнами є членом Лісабонської конвенції про визнання кваліфікацій вищої освіти, дія якої поширюється практично на всі держави Європи. Крім європейських країн, до неї також приєдналися США, Канада, Австралія, Ізраїль. Україна приєдналася до Болонської декларації. Нині разом з іншими європейськими державами український уряд постійно впроваджує болонські реформи в систему освіти. Таким чином, Україна обрала курс, спрямований на європейські стандарти освіти, інтеграцію до загальноєвропейського освітнього та наукового простору [8, с. 164].

До основних принципів реформування системи вищої освіти у Європі (англ. Bologna action lines) належать такі:

- запровадження триступеневої системи вищої освіти (бакалавр, магістр, доктор філософії);

- навчання впродовж життя, включно з визнанням попереднього навчання (формального і неформального), гнучкі графіки навчального процесу, які дозволяють поєднувати роботу й навчання, полегшення доступу до вищої освіти;

- гарантія рівних можливостей в отриманні освіти і через освіту сприяння соціальному згуртуванню;

- сприяння зайнятості (вища освіти задля отримання кращої роботи);

- запровадження і визнання спільних навчальних програм, а також спільних дипломів, що надаються університетами в партнерстві, кожен з яких готовий визнавати й зараховувати курси, що студент прослухав в інших партнерських закладах;

- мобільність у межах ЄС та поза його межами;

- визнання навчання і ступенів, отриманих в університетах інших країн та континентів;

- забезпечення якості [4].

Орієнтуючись на вищезазначені принципи, а також на післявоєнне відновлення України, Міністерство освіти і науки наприкінці 2022 року розробило програму «Освіта 4.0: український світанок». Стратегічною метою у цій програмі проголошена «побудова системи освіти, що передбачає гармонізацію українського і європейського освітніх просторів та відповідатиме вимогам до людських ресурсів в Індустрії 4.0.» [2, с. 81]. При цьому до основних цілей програми віднесено:

- 1) спрямованість на повоєнну відбудову;
- 2) збільшення довіри до освітньої, наукової та експертної діяльності університетів;
- 3) формування сучасної мережі та новітньої інфраструктури вищої освіти;
- 4) подальше приведення внутрішніх систем забезпечення якості вищої освіти у відповідність до вимог ESG;
- 5) створення національного порталу міжнародного науково-технічного співробітництва та міжнародного консорціуму інфраструктури і досліджень;
- 6) подальший розвиток автономії університетів відповідно до європейських стандартів;
- 7) формування європейської культури та академічної доброчесності [2, с. 81–82].

Упевнений рух у напрямі досягнення окреслених цілей успішно відбувається у провідних закладах Чернігівщини, які мають ефективний досвід співпраці та модернізації освітнього процесу. Так, 13 липня 2023 року між Академією Державної пенітенціарної служби та Національним університетом «Чернігівська політехніка» було підписано договір про співпрацю в науково-практичній, культурно-виховній сфері, спільний розвиток науково-освітнього та інноваційного потенціалу, проведення професійно-виробничого підвищення кваліфікації, стажування професорсько-викладацького складу тощо.

Однією з форм співробітництва між згаданими закладами вищої освіти стала *реалізація програми академічної мобільності*. У 2023/2024 н. р. у рамках внутрішньої академічної мобільності здійснюється обмін між Пенітенціарною академією України та «Чернігівською політехнікою». Реалізувати своє

право на академічний обмін змогли студенти юридичного факультету «Чернігівської політехніки» та студенти, які опановують правничий фах у Пенітенціарній академії України.

У межах академічної мобільності Національного університету «Чернігівська політехніка» здобувачі вищої освіти у 2023 р. пройшли навчання в Університеті прикладних наук у м. Санкт-Пельтен в Австрії, Відземському університеті прикладних наук у Латвії. В університеті активно реалізується програма внутрішньої академічної мобільності: успішні практики академічного обміну відбуваються у співпраці з Черкаським державним технологічним університетом, Національним університетом «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» та іншими провідними закладами вищої освіти України.

В українських закладах вищої освіти активно застосовується і *принцип студентоцентрованого навчання*. Студентоцентризм передбачає зміну парадигми навчання і виховання, відмову від догматизації освітнього процесу, авторитарного стилю викладання, формалізованих методів контролю тощо. Натомість орієнтує на впровадження в освітню практику технологій творчого пошуку, розвитку критичного мислення, демократизації, гуманізації, інноваційності навчання. Сприяє становленню студентоцентричної освіти і *вільної траєкторії здобувача* вищої освіти. Студент має право самостійно обирати дисципліни для засвоєння та досягати бажаних програмних результатів навчання. Тобто здобувач вищої освіти вже не уявляється як об'єкт зовнішнього впливу, а виступає повноправним учасником освітнього процесу.

Шевчук Г. наголошує, що студентоцентроване навчання сприяє більш взаємовідповідальному підходу до освітнього процесу, оскільки студенти відчують особисту роль у власному навчанні. Зокрема, це сприяє розвитку навичок саморегуляції, а саме: здатності планувати свій час, управляти завданнями і встановлювати особисті освітні цілі. При цьому викладачеві потрібно враховувати, що не всі студенти мають високий рівень самодисципліни: деякі студенти можуть мати обмежений досвід самостійного навчання та потребувати більше підтримки й настанов від викладача [10].

Звісно, кожен викладач залежно від навчального предмета обирає оптимальні шляхи реалізації цього принципу. Наприклад, під час вивчення навчального курсу «Основи наукових досліджень та академічної доброчесності» в Пенітенціарній академії України курсанти мали змогу обрати на власний розсуд тему для дослідження. Це дозволило задовольнити свій пізнавальний інтерес, поглибити знання з улюбленої сфери, водночас це не завадило викладачу реалізувати поставлену освітню мету – зацікавити здобувачів вищої освіти науковою діяльністю, разом з тим навчити їх правильно оформлювати наукові роботи.

На реалізацію одного з основних принципів реформування системи вищої освіти у Європі – сприяння зайнятості здобувачів вищої освіти (вища освіта задля отримання кращої роботи) – спрямовано створення рад роботодавців. З метою сприяння працевлаштуванню випускників ПАУ було створено раду роботодавців, до складу якої увійшли провідні фахівці Департаменту з питань виконання кримінальних покарань, Національної поліції, працівники суду тощо [5].

З червня 2023 року розпочала свою роботу рада роботодавців і в «Чернігівській політехніці». Основною метою її діяльності було визначено «підвищення якості вищої освіти через формування ефективної співпраці між Університетом та роботодавцями з питань практичної підготовки здобувачів вищої освіти, дуального навчання, працевлаштування та розвитку кар'єри» [6]. Основними завданнями цього консультативно-дорадчого органу є аналіз системи організації освітньої діяльності в Університеті, експертиза освітніх програм, аналіз результатів опитувань (анкетувань) здобувачів вищої освіти та роботодавців щодо рівня підготовленості випускників Університету до професійної діяльності, сприяння проходженню різних видів практик здобувачами вищої освіти, розвитку дуального навчання, працевлаштуванню випускників, створення нової системи мотивації здобувачів вищої освіти до навчання тощо.

Підвищення якості вищої освіти досягається також шляхом впровадження передових освітніх практик, спрямованих не лише на отримання здобувачами освіти актуальних знань, а й на формування навичок і ставлень, пов'язаних з ефектив-

ною участю молоді в демократичних процесах країни, умінням розробляти й реалізовувати проекти громадянської дії. Прикладом впровадження інноваційних технологій навчання є реалізація в НУ «Чернігівська політехніка» та в Пенітенціарній академії України інноваційного інтерактивного курсу «Демократія: від теорії до практики», який базується на світовій методології IFES з громадянської освіти для університетів «Посилення залученості через освіту для демократії» (Strengthening Engagement through Education for Democracy – SEED).

Одне з важливих положень Болонського процесу – орієнтація вищих навчальних закладів на кінцевий результат: знання й уміння випускників мають знаходити як теоретичне, так і практичне застосування задля користі всієї Європи. Усі академічні ступені та інші кваліфікації мають бути запитуваними європейським ринком праці, а професійне визнання кваліфікацій необхідно спростити. Уніфікації визнання кваліфікацій сприятиме використання Додатка до диплома, який рекомендовано ЮНЕСКО. Працевлаштуванню сприятиме побудова партнерства між навчальними закладами, владою, соціальними партнерами.

Висновки. Таким чином, дослідження питання інтеграції конкретних закладів вищої освіти до Європейського освітнього простору в умовах глобалізаційних викликів та воєнного стану дозволяє зробити такі висновки.

По-перше. Модернізація освітньої діяльності українських закладів вищої освіти в контексті євроінтеграції вищої освіти України передбачає, з одного боку, реалізацію основних принципів Болонської декларації (запровадження триступеневої системи вищої освіти, навчання впродовж життя, збалансований доступ до освіти, сприяння зайнятості, запровадження і визнання спільних навчальних програм тощо), з іншого – урахування вітчизняного соціокультурного контексту (спрямованість на повоєнну відбудову, модернізація мережі та новітньої інфраструктури вищої освіти, подальше приведення внутрішніх систем забезпечення якості вищої освіти у відповідність до вимог ESG; подальший розвиток автономії університетів відповідно до європейських стандартів та ін.).

По-друге, постійне оновлення знань, технологій, засобів навчання, організаційних та управлінських підходів є невід'ємною складовою якісної модернізації системи освіти та її розбудови як основи самовідтворення і самоорганізації суспільства.

По-третє, ключову роль у входженні України у глобальний простір відіграють заклади вищої освіти, здатні адекватно реагувати на виклики часу й утвердитися як національні науково-освітні центри європейського та світового рівня.

Перспективи подальших досліджень. У подальшому дослідженні інтеграції українських закладів вищої освіти в європейський простір доцільно звернути увагу на аналіз перспектив розвитку освіти впродовж життя, впровадження гнучких освітніх траєкторій, навчання на робочому місці, визнання набутих знань, навичок та компетенцій.

Окрім того, важливо дослідити роль рамок кваліфікацій як інструменту публічної політики, що сприяє ефективній взаємодії систем освіти та ринку праці; розвиток мобільності як у географічному, так і професійному контекстах; забезпечення належної компетентності та конкурентної спроможності особистості впродовж життя.

Список використаних джерел

1. Артёмов І. В., Ващук О. М. Концептуальні та правові основи формування Європейського освітнього простору : навчальний посібник. Ужгород : ЗабДУ, 2011. 486 с.
2. Вища освіта в Україні: зміни через війну : аналітичний звіт / Є. Ніколаєв, Г. Рій, І. Шемелинець. Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2023. 94 с.
3. Європейський простір вищої освіти та Болонський процес : навчально-методичний посібник / Т. М. Димань, О. А. Боньковський, А. Г. Вовкогон. Одеса : НУ «ОМА», 2017. 106 с.
4. Європейський простір вищої освіти. URL: <https://www.tempus.org.ua/uk/vyshha-osvita-ta-bolonskyj-proces/ogljad/87-2009-05-19-21-13-19.html>. (дата звернення: 27.02.2024).
5. Положення про раду роботодавців Пенітенціарної академії України. URL: <https://academysps.edu.ua/wpcontent/uploads/2024/01/Adobe-Scan-29-Jan-2024-1.pdf> (дата звернення: 25.02.2024).

6. Положення про раду роботодавців Національного університету «Чернігівська політехніка». URL: <https://stu.cn.ua/wp-content/stu-media/normobaza/normdoc/norm-yakist/polozhennya-pro-radu-robotodavcziv.pdf> (дата звернення: 27.02.2024).

7. Сбруєва А. А. Формування європейського виміру забезпечення якості вищої освіти в контексті інтернаціоналізації освітнього простору. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2019. 254 с.

8. Худавердієва В. А. Інтеграція в європейський освітній простір: здобутки, проблеми, перспективи. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2022. Спецвипуск. Том 2. С. 163–168.

9. Шакур Н. В. Філософсько-методологічне підґрунтя освітніх інновацій в контексті викликів часу. *Актуальні дослідження суспільних наук : матеріали ІХ Всеукр. наук. конф. (м. Умань, 23 берез. 2023 р.)*. Умань : Візаві, 2023. С. 150–153.

10. Шевчук Г. Й. Студентоцентроване навчання в умовах сучасних освітніх викликів. *Інноваційна педагогіка*. 2023. Вип. 63. Том 2. С. 127–130.

References

1. Artyomov, I. V. and Vashchuk, O. M. (2011), Conceptual and legal foundations of the formation of the European educational space : manual, Uzhhorod.

2. Higher education in Ukraine: changes due to the war: an analytical report (2023) / Nikolaev, E., Riy, H. and Shemelinets, I. (Ed.), Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv.

3. The European space of higher education and the Bologna process : Educational and methodological manual (2017) / Dyman, T. M., Bonkovskiy, O. A. and Vovkohon, A. H. (Ed.), Odesa.

4. European area of higher education, available at: <https://www.tempus.org.uk/vyshha-osvita-ta-bolonskyj-proces/ogljad/87-2009-05-19-21-13-19.html> (accessed 25 February 2024).

5. Regulations on the Council of Employers of the Penitentiary Academy of Ukraine, available at: <https://academysps.edu.ua/wp-content/uploads/2024/01/Adobe-Scan-29-Jan-2024-1.pdf> (accessed 25 February 2024).

6. Regulations on the Council of Employers of the Chernihiv Polytechnic National University, available at: <https://stu.cn.ua/wp->

content/stu-media/normobaza/normdoc/norm-yakist/polozhennya-pro-radu-robotodavcziv.pdf (accessed 25 February 2024).

7. Sbrueva, A. A. (2019), Formation of the European dimension of quality assurance of higher education in the context of the internationalization of the educational space, Sumy.

8. Hudaverdieva, V. A. (2022), "Integration into the European educational space: achievements, problems, prospects", *Scientific journal of the NPU named after M. P. Drahomanova, Series 5. Pedagogical sciences: realities and prospects*, Special issue, Volume 2, pp. 163–168.

9. Shakun, N. V. (2023), "Philosophical and methodological basis of educational innovations in the context of the challenges of time", *Actual studies of social sciences : materials of the IX All-Ukrainian scientific and practical conference (Uman, March 23, 2023)*, Visavi, Uman, pp. 150–153.

10. Shevchuk, H. Y. (2023), "Student-centered learning in the conditions of modern educational challenges", *Innovative pedagogy*, Issue 63, Vol. 2, pp. 127–130.